

Propriety of the Erich Fromm Document Center. For personal use only. Citation or publication of material prohibited without express written permission of the copyright holder.

Eigentum des Erich Fromm Dokumentationszentrums. Nutzung nur für persönliche Zwecke. Veröffentlichungen – auch von Tellen – bedürfen der schriftlichen Erlaubnis des Rechteinhabers.

4. 7. 1995

erich fromm: revolúcia nádeje

Mezinárodní společnost Ericha Fromma oslavila letošni nedožité 95. narozeniny tohoto slavného kritika moderní společnosti v Praze. Erich Fromm pocházel z Frankfurtu nad Mohanem z rabínských předků. Z nacistického Německa se mu podařilo včas emigrovat do Ameriky. Celý život zasvětil studiu toho, co brání člověku být zralým a svobodným. Zkoumal například původ některých povahových rysů. Jeho zásluhou dnes lépe rozumíme, odkud se v člověku berou tendence k autoritářství nebo sklony k hromadění, které pak mohou – když se rozšíří – podminít i charakter celé epochy.

PETR PŘÍHODA

Uverejňujeme podstatné časti najvýznamnejších prednášok, ktoré na sympóziu odznali.

Komunistické spoločenské a vládne systémy sa dajú – predovšetkým v 70. a 80. rokoch – charakterizovať ako autoritárno-byrkratický socializmus. Politicko-administratívna moc sa vykonáva paternalisticky, teda s otcovskou autoritou a schvaľovacou mocou, s prísnosťou a zdanlivou blahovôľou.

MATKA STRANA, OTEC ŠTÁT

V striedaní útlaku a znásanlivosti poskytujú vládovia menšie alebo niekedy aj väčšie slobody (ako napríklad v Poľsku a Maďarsku v 80. rokoch) – odstupňované a odvolateľné. Matka strana a otec štát, ako sa hovorilo v NDR, fungujú ako zaopatrovatelia a ochrancovia nás. Štrukturálne a psychologicky je dôležité práve spojenie starostlivosti a poručníctva, bezpečnosti a podriadenosti, ktoré netvorí len negatívne vzťahy medzi štátom a občanmi. Byť zaopatrený, to bolo pre väčšinu občanov samozrejme. Iba dnes sa ukazuje, aké dvojznačné bolo v socializme zaopatrovanie: štát a strana síce poskytovali pomerne mnoho sociálnej istoty a robili život vypočítateľným, robili však človeka aj pasívnym, závislým a nesamostatným.

VZNIKÁ TYP PASÍVNEHO ČLOVEKA

Tento typ vlády potreboval a vytváral predovšetkým autoritárne charaktéry. Autoritárny charakter chce ovládať iných a seba samého (sadistický moment), zároveň sa však v styku s inými podriaďovať a ovládať až po sebaopretie (masochistický moment). Vzniká vzťah spoluzitania, v ktorom je jeden vo veľkej miere závislý od druhého. V tejto masochisticko-pasívnej forme stáva sa človek vo vzťahu spoluzitania časťou inej osoby alebo nadriadenej ustanovizne, ktorá ho vedie, ochraňuje a zaopatruje. To, čo človek potrebuje a o čo sa v živote snaží, očakáva od týchto „starostlivých“ ustanovizní. Nedeje sa to však bez protislužby: občania trpia nadvládou štátu a strany a preukazujú aspoň pasívnu politickú lojalitu, v povolani funkčne spolupôsobia, ako to nariaďuje ich vlastný záujem. Vlastné city a slobodné reakcie, kritika a protest, samostatné a tvorivé konanie sa musia potlačiť, alebo aspoň starostlivo kanalizovať.

ERÓZIA AUTORITÁRSTVA SA PRIPRAVOVALA DLHODOBO

Rozhodujúcimi predpokladmi toho, aby autoritárny socializmus mohol fungovať, bola vnútorná ochota malej menšiny mocných utláčať a ovládať funkčne chápanie právomocí tisícok vedúcich kádrov a v neposlednej miere podriaďovanie masy bezmocných, ktorí sa s mocou vyrovnali a ktorá ich zaopatruvala. Tieto malé a veľké ÁNO boli mnohonásobne odstupňované, meniteľné a – ako sa ukázalo v 1989 – naskrze krehké.

Lebo okrem malej menšiny prevládala v celých 80. rokoch skôr vonkajšia konformnosť alebo povedané inak, masovo narušený rozpoltený a stále odmie-

Čo všetko obnáša dedičstvo socializmu

GERD MEYER

tavejší vzťah k politike a verejnosti. Systémovo konformný autoritárny charakter bol čoraz menej reprodukovateľný. Nebolo síce vždy počuť hlasný protest, ale narastalo vnútorné odvracanie od systému. Vnútorná erózia zdanlivo pevného autoritárstva inštitúcií sa pripravovala dlhodobo a bola už oveľa pokročilejšia než si väčšina uvedomovala. Zároveň sa menili tiché nároky predovšetkým mladšej generácie. Chcela viac sebarozvoja a demokratických slobôd, odstránenie predelu medzi súkromným a verejným, nechcela už žiť ľživo a pokrivene. Spoločenský charakter sa stále menej prejavoval ako spájajúci tmel vládneho poriadku, ale vytváral stále viac skrytého kvasidla.

DESAŤTISÍCE PREMÁHAJÚ VLASTNÝ STRACH

Čiastočná protiidentita sa vytvorila ponajprv neviditeľne v nepolitických oblastiach súkromia, v umení a každodennom styku. Obťažné vychádzanie s mocou naučilo ľudí nielen sa prispô-

bovať a podriaďovať, ale aj unikať nárokom a nesplniteľným požiadavkám mocných, ochraňovať a presadzovať sa, stanovovať hranice, zaujímať pozície, keď dochádzalo k najkrajnejšiemu. Naučilo ich činiť si hodnotu politickej, duchovnej a osobnej slobody. Ich skúsenosť nie je len skúsenosťou úzkosti a bezmocnosti, ale aj hraníc autoritárneho potlačania a ideologického poručníkovania samozvanými elitami, nevhodná propaganda ktorých sa denne sama odhaľovala. Rozvinul sa enormný potenciál zásadne demokratických a humanistických hodnotových orientácií a reformných predstáv.

Napokon v pokojných revolúciách rokov 1989/90 si našli veľmi rozličným spôsobom cesty k prekonaniu komunistického panstva. V Poľsku a Maďarsku nové a staré politické elity vyjednali kompromis pri okružlom stole. V NDR a Československu dosiahli pád starého poriadku prevažne spontánne masové protesty. K dedičstvu socializmu a pokojných revolúcií patrí aj toto: pomaly vzniká schopnosť mnohých desaťtisíc-

Ako osedlať konzum ERICH FROMM

Úlohou štátu je postaviť proti patologickému konzumu normy zdravej spotreby. Že vypracovanie takýchto noriem je v zásade možné, dokazuje U.S Food and Drug Administration (FDA) – Správa potravín a liekov. Stanovuje, ktoré potraviny a lieky sú škodlivé, pričom sa opiera o vedecké expertízy. Podobne by mohli grémia psychologov, antropológov, sociológov i zástupcov rôznych iných spoločensky dôležitých skupín posúdiť hodnotu ostatných tovarov a služieb. Lenže posúdenie, čo životu osoží a čo škodí, si vyžaduje neporovnateľne viac výskumnej zodpovednosti než problémy FDA. Základný výskum povahy ľudských potrieb, doteraz neuskutočnený, bude raz podstatnou úlohou vedy o človeku. Budeme musieť rozoznávať, ktoré potreby pramenia z nášho organizmu, ktoré sú výsledkom kultúrneho pokroku, ktoré sú prejavom individuálneho rastu, ktoré sú umelé a vnútené človeku priemyslom, ktoré ho robia aktívnym a ktoré pasívnym, ktoré majú korene v chorobe a ktoré v duševnom zdraví...

Na rozdiel od praxe FDA by závery takéhoto grémia expertov neboli uzákonené, ale boli by len smernicami, predloženými verejnosti na diskusiu. Význam zdravej výživy už hlboko prenikol do vedomia verejnosti, a výsledky výskumu komisie expertov by takisto priniesli nový pohľad na to, ktoré potreby sú zdravé a ktoré patologické.

Verejnosť by spoznala, že väčšina foriem konzumu podporuje pasivitu, že dychtenie po rýchlosti a novosti, ktoré možno uspokojiť len konzumom, je výrazom nepokoja a vnútorného úniku pred sebou samým. Spoznala by, že ustavičné pachtenie po nových veciach a nových technických hrách, ktoré sa dajú vyskúšať, je len prostriedkom ako sa chrániť pred blízkosťou seba samého alebo iných.

Vláda môže tento výchovný proces podporiť subvencovaním užitočných výrobkov a služieb – dovedy, pokiaľ nebudú rentabilné. Tieto akcie však treba podporiť veľkou osvetovou kampaňou. Dá sa predpokladať, že dôsledným presadzovaním rozumných foriem konzumu sa podarí konzumné zvyklosti zmeniť. Aj keby sa nekleslo k reklamným metódam, ktoré sú dnes bežné a hraničia s vymývaním mozgov – čo je základný predpoklad – je celkom realistické, že účinok takejto kampane by nezaostával za komerčnými reklamnými ťaženiami.

Neobstojí argument, že spotrebiteľia chcú len to, čo im je osožné. Spomeňme aspoň drogy či cigarety. To podstatné, čo tento argument nechce brať na vedomie, je, že želania spotrebiteľa vytvára výrobca. Okrem toho priemysel ovplyvňuje vkus, keď nevyrába tovary, ktoré by boli človeku osožnejšie, ale menej výnosné.

Z knihy BYŤ ALEBO MAŤ, kapitola Znaky novej spoločnosti

cov premôcť vlastný strach, v mene slobody sa odvážiť k riziku zmeniť spoločnosť. Nebola to len odvaha v zúfalstve, ale aj presvedčenie, že možno konať samourčujúco zoči-voči nepredvídateľným situáciám, ktoré by navodila takáto revolucionizácia pomerov.

NOVÉ ZNEIŠŤOVALO

Väčšina ľudí si ako dedičstvo socializmu neprináša do nových čias stabilný autoritárny spoločenský charakter. Napopak, rástli aj možnosti demokratickej a humanistickej zmeny v samom človeku. Dialo sa to skôr zdržanlivosťou, sebaovládaním a trpiteľstvom, zriedkavejšie otvoreným protestom. Na druhej strane v spoločenskom charakte väčšiny ľudí jestvuje sociálnopsychologické dedičstvo, ktoré sa dá zmeniť možno len po desaťročiach. Sme svedkami procesu, v ktorom tradovaný, hoci už nestabilný spoločenský charakter bol vrhnutý do úplne nových súvislostí.

V postkomunistickú dobu sa stretávame s rôznymi tendenciami a s určitými paradoxmi v narábaní s novou slobodou.

Pre mnohých ľudí bolo a čiastočne ešte stále je ťažké vymaniť sa zo starých stereotypov. Vedome či nevedome sa aspoň zo začiatku pýtali: kto nám povie, čo treba robiť? To nové príliš hlboko zneišťovalo, mnohí sa cítili preťažení, ba čiastočne bez pomoci. Preto mnohí hľadali nové authority, s ktorými sa mohli stotožniť: nových politických vodcov, nové ideológie, ako je nacionalizmus alebo tradičná cirkevná viera. A čo sa v stredovýchodnej Európe nedalo vylúčiť: návrat k minulému komunistickému systému a zvrat na nacionálno-šovinistický fašizmus.

ORIENTÁCIA NA „MAŤ“

Zaznieva volanie po silnom štáte, po autoritárnom vedení a paternalistickej starostlivosti. Ohrozujúca prítomnosť a stará mentalita tu spoluúčinkujú. A tak sa zrak často s určitou túžbou díva do minulosti. Nie málo zo sociálne slabých hovorí: vtedy sa nám vodilo lepšie, bol pokoj a poriadok. Väčšina však pochopila, že riešenia včerajška nemôžu byť riešeniami dneška. Čo však zostalo zo starých čias, to sú očakávania rozsiahlej starostlivosti paternalistického blahobytného štátu. Ľudia by chceli mať istoty a skromné požehnanie starého systému, ale aj všetky príjemnosti a konzumné možnosti nového. Hoci začiatkonne prehnane očakávania vyvolali najprv sklamanie a potom vytriezvenie, jadro nárokov a hodnotových orientácií zostáva. Štátu sa priznáva oveľa väčšia zodpovednosť za bezprostredné stváranie hospodárstva, za ochranu pred sociálnymi rizikami a znevýhodneniami, áno, niekedy sa požadujú rozsiahlejšie blahobyt zabezpečujúce úkony, než vo väčšine západných priemyselných štátov. Tieto očakávania, čo ako pochopiteľné, sú však v dnešnej situácii nerealistické. Zároveň je nebezpečenstvo, že občania budú hodnotu nových demokracií posudzovať predovšetkým podľa toho, koľko sa im ponúkne blahobytu a sociálnej istoty. Demokratické štruktúry a príslušná demokratická politická kultúra sa takto môžu v časoch pretrvávajúceho nedostatku sotva upevňovať. Takéto očakávania posilňujú sociálnopsychologicky starý paternalizmus v spoločenskom charakte a v charakterových štruktúrach, ktoré sa orientujú predovšetkým na „mať“ a podporujú vytváranie pasívneho správania.

Vybral a preložil TEODOR MÜNZ